

СИНЕРГЕТИКА ЯК МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ

У статті розглядаються особливості застосування синергетики у соціально-філософському дискурсі, наводяться аргументи щодо можливості та адекватності такого використання, а також осмислюється проблема універсальності синергетичного підходу. Розкриваються ідеї універсального еволюціонізму, системності, ноосфери та ідея різних рівнів руху матерії як філософсько-методологічного підґрунтя синергетичного підходу у соціальній філософії.

Ключові слова: синергетика, теорія самоорганізації, суспільство, метод, соціальна філософія.

Постановка проблеми. Соціум – надзвичайно складне утворення, складніше, ніж техніка чи окремі об'єкти природничих наук. У сучасному суспільстві існують проблеми, які носять глобальний характер і для їх осмислення недостатньо вузькоспеціалізованого погляду. Виникає необхідність в міждисциплінарному підході до дослідження міждисциплінарних проблем в складних системах, зокрема таких, як соціум. Це породжує низку проблем. По-перше, необхідна міждисциплінарна методологія, здатна на філософському рівні узагальнення охопити, "побачити" проблеми суспільства, насамперед людиновимірні, в усьому їх різноманітті й комплексності. По-друге, потрібні фахівці, які володіють достатніми інтелектуальними можливостями і здатні коректно застосувати міждисциплінарну методологію. По-третє, виникає проблема розуміння фахівцями різних дисциплін єдиної наукової метамови.

У другій половині ХХ століття на перетині фізики і хімії виникла синергетика (теорія самоорганізації), яка претендує на роль "стикувального модуля" для встановлення міждисциплінарного діалогу, вироблення єдиної метамови і на універсальний філософсько-методологічний підхід. Традиційність наукового мислення ставить під сумнів новаторські претензії синергетики як методу природничих наук на нову загальнонаукову парадигму та її застосування в соціально-гуманітарній сфері. Виникає проблема адекватності методу (синергетичного підходу) й об'єкту (соціуму). Ситуація ускладнюється незавершеністю синергетики як цілісної теорії і ажіотажем на її застосування серед гуманітаріїв. Існує також ризик вульгарного редукціонізму, тобто спроби пояснити все розмаїття явищ та процесів одним законом, формулою чи теорією.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Піонерами в області використання теорії самоорганізації, як методу пізнання й опису соціальних процесів, були "батьки" синергетики І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Хакен та їх послідовники Н. Луман, Е. Янч та інші.

В Україні синергетична парадигма в гуманітарній сфері знайшла своє відображення у наукових дослідженнях таких вчених, як М. Бойченко, Д. Груба, І. Добронравова, І. Донникова, С. Лукашевич та інші.

Досить активно проблема застосування теорії самоорганізації як методу соціокультурного дискурсу досліджувалася російськими та російськомовними вченими. Зокрема, цією проблемою займалися А. Болдачов, В. Бранський, В. Буданов, В. Капустін, Є. Князева, С. Курдюмов, М. Моїсєєв, А. Назаретян, В. Стьопін, В. Тузов, якими самоорганізація розроблялася як чітка, формалізована методологія на базі математики в моделюванні соціальних процесів. Виникає й термін "соціосинергетика".

Разом з тим, недостатньо дослідженими є багато питань, зокрема:

1. Не проаналізовано можливості застосування синергетики як методу в соціально-гуманітарних науках.

2. Не визначено рівень універсальності синергетичних висновків і, як наслідок, не встановлено можливості та обмеження використання їх у соціально-гуманітарному пізнанні; не встановлено достатньо чітко зв'язок синергетики з філософією.

3. Не сформульовані філософсько-методологічні підстави, що забезпечують синергетиці виконання її методологічної функції у соціально-філософському пізнанні.

4. Не розкрито методологічну роль та не обґрунтовано необхідність застосування синергетики у соціально-філософському пізнанні, незважаючи на те, що вона використовується найрізноманітнішими соціально-гуманітарними напрямками: економікою, соціологією, правом, педагогікою, культурологією, історією, у сфері державного управління та ін.

Відтак **метою статті** є дослідити проблему адекватності методу синергетики та об'єкту пізнання (соціуму), визначити проблему універсальності синергетичної теорії самоорганізації, обґрунтувати

можливості (теоретичні та практичні) і межі застосування синергетики як методу соціально-філософського пізнання.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широке поширення синергетичних підходів в соціо-гуманітарному пізнанні, існує й критика можливості такого використання. Критика пов'язана насамперед із природничо-науковим "походженням" синергетичних методів, які викладаються на математичній мові, що не може застосовуватись для цілісного опису суспільства. Як зазначає російський вчений В. Тузов, "...незнання денотату терміну "метод" змушує описувати методи мовою, характерною для конкретних галузей процесу пізнання. Хоча такий опис має утилітарне значення, воно не дозволяє методологам вийти за межі конкретних наукових знань. На цю проблему вказують багато синергетиків, які володіють мовою математики, на якій синергетика як наука і викладається. Вихід уявлень синергетики в гуманітарну сферу призводить, на думку низки авторів, до неточного, а іноді й спотвореного її тлумачення" [1: 9]. Існує також претензія теорії самоорганізації на нову наукову парадигму як всеохоплюючого універсального методу, що сприяє міждисциплінарному діалогу.

Застосування самоорганізації до суспільства не враховує особливостей предмету вивчення, які полягають в його надзвичайній складності в порівнянні з природою, адже не враховується наявність в людини структур свідомості і несвідомого, які забезпечують здатність до прийняття рішень, що безпосередньо впливає на створення соціальної реальності. Тим більше, що при описі суспільства суб'єкт пізнання звернений сам на себе: людина досліджує людину, її спосіб спільного буття, вираженого в понятті суспільства. Саме на цій підставі синергетичний метод як один із варіантів системного підходу, на думку критиків, може виконувати лише допоміжну функцію, але ніяк не претендувати на роль загальнонаукової картини світу.

Відтак, ми стикаємося з проблемою, по-перше, коректного перекладу математичної мови на соціогуманітарну; по-друге, обґрунтування адекватності перенесення методу природничих наук на суспільство як сукупність індивідів з їх цінностями, мотивами, цілями. Виникає небезпека вульгарного редукціонізму, тобто спроби звести все різноманіття органічного і психічного життя "до законів фізики елементарних частинок лише на тій підставі, що з них все складається" [2: 51]. Ситуація характеризується незавершеністю самоорганізації як цілісної теорії: "...всі ідеї, погляди, розробки, підходи, методи навіть приблизно не зведено в систему, залишаються ще неосмисленими багато нових фактів. Справа особливо ускладнюється тим, що дослідження ведуться різними конкуруючими школами, кожна з яких відображає не тільки свій погляд на конкретні проблеми, але часом і свою натурфілософську "віру", не говорячи вже про термінологію. Крім того, фахівці самих різних профілів будують нову теорію, спираючись на різні області традиційної науки, тобто синергетика сьогодні сама дуже схожа на Вавилонську вежу..." [1: 9].

Вивчаючи історію людської думки, ми можемо спостерігати прагнення пояснити все розмаїття світу однією наукою, однією теорією, звести всю пізнану й непізнану суть до однієї формули. Вважається, що після епохи вчених-енциклопедистів, гігантів думки, які мали цілісне уявлення про зв'язок природних і соціальних наук, спроби редукціонізму почастішали в силу відсутності цілісного бачення. Так, "...кілька століть назад успіхи класичної механіки порушили розмови про детермінізм і можливості розраховувати все. Теорія Дарвіна змусила всюди бачити дію принципу відбору. Теорія відносності викликала міркування на тему відносності будь-яких соціальних уявлень. Квантова механіка ініціювала суперечки про дуалізм суспільних процесів, кібернетика – про інформаційну природу соціальних взаємодій" [3: 45]. Не виключенням стала і нова парадигма науки – синергетика, суперечки про статус якої не вщухають протягом більш ніж півстоліття її існування.

Станом на сьогодні ведеться дискусія про легітимність синергетики в її застосуванні при розгляді людини і суспільства. На думку академіка В. Буданова, синергетика може розглядатися філософією в контексті картини світу. При цьому відсутність суворого формалізму дозволяє говорити про синергетику, за визначенням В. Буданова, як про метафору, придатну на перших етапах моделювання. Він розглядає синергетику в трьох іпостасях: як науку, як методологію і як загальнонаукову картину світу, з різним рівнем формалізації [2: 19]. Її можна представити одночасно і як об'єкт (зміст), і як метод.

Як об'єкт пізнання синергетика – це, перш за все, процес самоорганізації (виникнення упорядкованих структур) в об'єктах різної природи. Залежно від природи досліджуваного об'єкта, самоорганізація визначається як фізичний, хімічний, біологічний, соціальний процес. Однак, "в міждисциплінарних дослідженнях наука, як правило, стикається з такими складними системними об'єктами, які в окремих дисциплінах часто вивчаються лише фрагментарно, тому ефекти їх системності можуть бути взагалі не виявлені при вузькодисциплінарному підході, а лише при синтезі фундаментальних і прикладних завдань у проблемно-орієнтованому пошуку" [4: 628]. Це, власне, і є теорія самоорганізації, закономірності якої досліджуються та описуються за допомогою математичного апарату в межах окремих природничих дисциплін.

Сформульовані синергетикою закономірності дозволили припустити наявність самоорганізаційних процесів в об'єктах найрізноманітнішої природи. В свою чергу, це дало можливість стверджувати про

"вихід" синергетики за межі конкретних наук у сферу метафізики. Філософський рівень узагальнення синергетичних висновків дозволяє говорити про методологічну функцію цих висновків щодо конкретних наук, в т. ч. і соціально-гуманітарних.

Розбіжності серед дослідників виникають через злиття або нечіткість розмежування синергетики як об'єкта і методу. З одного боку, мають рацію апологети соціосинергетики, стверджуючи про існування і можливості спостереження самоорганізаційних процесів у суспільстві; з другого, праві й скептики, які заперечують адекватність перенесення математичних моделей і самої мови їх опису з об'єктів "неживої природи" на людину, культуру і суспільство. Тому слід чітко розрізняти синергетику як об'єкт, де цілком доцільне використання математичних засобів опису, і як метод пізнання, який у своїх висновках є більш широким, ніж ті науки, де традиційно застосовувалась математика і де вона вже "не працює".

Синергетика як об'єкт і як метод розглядається в контексті одного із видів людської діяльності – пізнання. Але, говорячи про процеси самоорганізації на рівні суспільства, слід виокремити ще один аспект: предмет синергетики (самоорганізація) як вид соціальної діяльності. Саме в цьому контексті, на наш погляд, найбільш продуктивно говорити про самоорганізацію суспільства. Оскільки людська діяльність передбачає результат, який визначається наявністю мети та алгоритму її досягнення, теорія самоорганізації виявляє потенціал до обґрунтування цього алгоритму і побудови моделі досягнення мети. Тобто, тут вона виступає як безпосередня теорія людської діяльності і як її вид одночасно. Це, в свою чергу, підвищує рівень результативності в соціально-економічній практиці, створює передумови для економічного ефекту людської діяльності. Постаючи альтернативою методу проб і помилок, теорія самоорганізації підвищує шанс на успішне досягнення мети завдяки її теоретичному обґрунтуванню, знанню механізму її досягнення. Людина включається в соціальний процес, перетворюючись зі спостерігача на учасника, що відповідає постнеокласичній науковій парадигмі (про це нижче). Через більш широку категорію діяльності (а не пізнання) теорія соціальної самоорганізації зближується з такими прикладними напрямками, як теорія організації, кібернетика, менеджмент, теорія систем та ін. Самоорганізація виступає тут не тільки як "метафора" або спроба редукувати розмаїття внутрішнього світу людини до математичного формалізму (абсолютизація кількісних методів), а й як якісний метод, придатний для соціально-філософського пізнання і практики.

Соціальна філософія як теоретичний базис соціальної діяльності покликана найбільш широко і цілісно пояснити особливості та механізм процесу самоорганізації соціуму, описати його як якісний метод соціально-філософського пізнання і соціальної практики.

Оскільки, "основний зміст методів науки утворюють, перш за все, наукові теорії, перевірені практикою: будь-яка така теорія є функцією методу при побудові інших теорій в даній або навіть в інших областях знання" [1: 8], то саме крізь призму соціальної філософії слід розглядати методологічний потенціал теорії самоорганізації в застосуванні до суспільства.

Гене́за синергетичних ідей свідчить про первинну неоднорідність і міждисциплінарність синергетики, її зв'язки з багатьма математичними, фізичними, хімічними теоріями. Своім виникненням синергетика зобов'язана саме природничим наукам. Наступним кроком у становленні синергетики стало розширення її "сфери впливу" на живі системи – біологію. Дослідниками висловлювалися припущення про високий рівень узагальнення теорії самоорганізації, її інтегративну функцію в загальній системі наук. Стрімкий розвиток нового наукового напрямку призвів до спроб уточнити і скорегувати наукову картину світу. Щоб уникнути вульгарного редукаціонізму на цьому етапі стало необхідністю звернення до філософсько-методологічних ідей, які обґрунтовують коректність діалогу наук про живі й неживі системи, а також наук про природу, людину і суспільство.

Для теорії самоорганізації таким підходом стала ідея універсальної еволюції природи, людини і суспільства. Сутність універсального еволюціонізму виражається в тому, що "всі еволюційні процеси, які відбуваються в світі, починаючи з виникнення Всесвіту, утворення речовини, зірок й галактик і до соціокультурної динаміки, є єдиним цілісним процесом самоорганізації і саморозвитку в онтологічному просторі" [5: 2]. Відповідно до цієї ідеї, процес еволюції відбувається за одними і тими ж законами, спільним як для об'єктів самої різної природи ("нежива" і "жива" природа, людина і її мислення, цінності, мотиви), так і для об'єктів різного масштабу (від мікросвіту атомів і молекул до макросвіту – суспільства). В. Стьопін підносить ідею універсальної еволюції в категорію основи наукової картини світу: "Концепція універсального еволюціонізму базується на певній сукупності знань, отриманих в межах конкретних наукових дисциплін, і в той же час містить низку філософсько-світоглядних установок. Вона відноситься до того рівня знання, який прийнято позначати поняттям "наукова картина світу" [4: 643].

Проблемою, з якою зіткнулися при становленні теорії універсальної еволюції, стало протиріччя двох фундаментальних принципів – другого закону термодинаміки і теорії еволюції біологічних видів.

Біологія, як слабо формалізована наука, не претендуючи на універсальність своїх висновків, запропонувала принцип еволюції – розвитку і поступового ускладнення живих організмів. Класична фізика розглядала свої об'єкти вивчення як ідеалізовані, замкнуті, такі, що не розвиваються, перебувають

у стані рівноваги і поза часом. Розвиток термодинаміки і формулювання другого закону термодинаміки розширили уявлення класичної фізики. Тепер фізичні об'єкти стали розглядатися як такі, що прагнуть до зростання ентропії і в кінцевому підсумку "теплової смерті" Всесвіту, що суперечило еволюційному принципу в біології. Протириччя в розвитку живих і неживих об'єктів вирішив І. Пригожин, спостерігаючи особливі стани термодинамічних систем – нерівноважні стани, що призводять до виникнення так званих дисипативних структур в результаті якісних змін в організації об'єкта. Таким чином, в атемпоральну фізику було привнесено темпоральну еволюційну ідею, яка дозволила розглядати живі й неживі об'єкти як об'єкти єдиної природи, говорити про "генетичний зв'язок між живим і неживим" [4: 655], але які перебувають на різному рівні організації. Це дозволило пояснити походження живої матерії з неживої, що стало поштовхом до розвитку не тільки біології і фізики, а й філософії, вперше за довгий час побудованої на емпіричній основі, а не метафізичній.

З теорією універсальної еволюції тісно пов'язана концепція біо- та ноосфери. Уже в 20-х роках ХХ століття у біології почав формуватися новий напрямок еволюційного вчення, яке було пов'язане з іменем В. Вернадського і котре називають вченням про еволюцію біосфери і ноосфери. Його, без сумніву, слід розглядати як один із суттєвих чинників природничо-наукового обґрунтування ідеї універсального еволюціонізму [4: 656]. Біосфера розуміється як самовідтворювана і самопідтримувана система, що перебуває в стані не просто рівноваги, а "динамічної рівноваги", тому здатна розвиватися. Такі характеристики біосфери свідчать про високий рівень її організації. Розглядаючи роль антропогенних факторів, В. Вернадський констатував "зростаючу могутність людини, в результаті чого її діяльність призводить до зміни структури біосфери. <...> Еволюційний процес живих речовин, що охопив біосферу, позначається і на її застиглих природних тілах й отримує особливе геологічне значення завдяки тому, що створив нову геологічну – наукову думку соціального людства" [4: 657]. Людський розум при цьому відіграє роль нового рівня еволюції живих організмів і є тим фактором, який сприяє якісній трансформації біосфери в ноосферу. Біосфера розуміється як планетарне явище в загальній космічній еволюції. Людина і цивілізація постають домінуючою силою і невід'ємною складовою біосфери, що впливає на її стан і розвиток.

Крім того, як зазначає В. Стьопін, створення теорії універсального еволюціонізму було б неможливим без розвитку теорії систем і системного аналізу: "Універсальний еволюціонізм якраз і є поєднанням ідеї еволюції з ідеями системного підходу. В цьому відношенні універсальний еволюціонізм не тільки поширює розвиток на всі сфери буття (встановлюючи універсальний зв'язок між неживою, живою і соціальною матерією), а й долає обмеженість феноменологічного опису розвитку, пов'язуючи такий опис з ідеями і методами системного аналізу" [4: 645]. Ключовим тут є поняття "система", яким оперують такі науки як кібернетика, теорія динамічних систем, теорія організації та ін. "Предмет синергетики – це системи, що розвиваються, а це майже "все"..." [2: 18]. Класифікація політичних, релігійних, економічних, екологічних, соціальних систем як дисипативних структур, відкритих, тобто таких, що розвиваються, перебувають поза станом рівноваги, надало можливість застосовувати закономірності самоорганізації при описі таких систем.

Крізь призму цього поняття можна розглядати й соціум у всій його повноті, з огляду на всі функціональні та архітектурні зв'язки між його елементами, аналізувати з різних сторін. Основна характеристика застосування поняття "система" щодо суспільства – універсальність, інваріантність. Роль теорії самоорганізації полягає в тому, щоб вивчати суспільство як самоорганізовану систему, таку, що розвивається, тобто як систему, яка підпорядковується законам універсальної системної еволюції. Відтак, у зв'язку з поняттям "система" виявляється міждисциплінарний статус синергетичної парадигми.

Підсумовуючи теоретичні передумови розгляду самоорганізації як напряму, що забезпечує міждисциплінарний діалог, необхідно зупинитися на ідеї про різні рівні руху матерії. Фактично, вона нерозривно пов'язана з ідеями універсальної еволюції, системності та концепцією ноосфери.

Завдяки теорії самоорганізації стало можливим обґрунтувати єдину генетичну природу процесів розвитку, тобто ускладнення, еволюції системи будь-якої якісної природи. "Самоорганізація починає розглядатися як одна з основних властивостей рухомої матерії і містить всі процеси самоструктуризації, саморегуляції, самовідтворення. Вона виступає як процес, який призводить до утворення нових структур" [4: 650–651]. Пояснивши механізм виникнення нових якостей системи в результаті зміни структури останньої – самоорганізації її елементів і встановлення нових зв'язків між ними, синергетика дозволила поєднати в єдине ціле різні рівні організації матерії. Внаслідок процесів самоорганізації відбувається якісний перехід від одного рівня організації матерії до іншого і система набуває принципово нову якість, яка не була властива жодному з її елементів окремо. Зміни на рівні елементарних частинок, молекул, органів, організмів, екосистем і суспільства – це фізичний, хімічний, біологічний, соціальний рух матерії. Виникнення органічних сполук з неорганічних, виникнення життя, людини розумної і людського суспільства (цивілізації) пояснюється здатністю матерії до особливого виду руху і змін – самоорганізації.

Що стосується розуміння руху в найширшому сенсі цього слова, тобто як змін, то на рівні соціальному він проявляється як соціальні рухи. Соціальна форма руху матерії, або просто соціальний рух, за визначенням – рух соціальних мас, спрямований на зміни в соціумі. Вони можуть бути спрямовані на боротьбу проти нововведень, або за якнайшвидше реформування соціальної, економічної, політико-правової, культурної чи релігійної підсистеми суспільства. У соціологічній літературі соціальні рухи визначаються як "різні форми колективної дії, спрямованої на соціальну реорганізацію" [6: 181]; як "сукупність колективних дій, спрямованих на підтримку соціальних змін або підтримку опору соціальним змінам в суспільстві чи соціальній групі" [7: 57]. У кожному визначенні є свої відмінності, але вони подібні в тому, що соціальний рух – це обов'язково вид людської діяльності, в якому бере участь велика кількість людей (соціальні маси) і котрий спрямований на зміну соціальної реальності. Одиницями соціальних змін вважаються соціальні події. Це події, котрі або впливають на велику кількість людей, або ініційовані великою кількістю людей, яких можна вважати соціальною масою. Без масових соціальних рухів неможливо було б створити штучний світ, іншими словами цивілізацію.

Звідси випливає, що людська діяльність в соціальній сфері передбачає рух людей як фізичних тіл, біохімічних і нейробіологічних суб'єктів, чий дії пов'язані з вищою нервовою діяльністю і підпорядковані людській психіці, мотивам, поглядам. Таке розуміння соціального руху дозволяє говорити про його багатовимірність і структурну складність, що підтверджує ідею про розвиток як ускладнення систем різноякісної природи в межах універсального еволюціонізму.

Отже, синергетика розширила й уточнила уявлення філософії про процес розвитку. Теорія самоорганізації стала сполучною ланкою між різними науковими напрямками, оскільки закономірності, які спостерігаються в процесах самоорганізації, носять загальний характер. Будучи міждисциплінарною, синергетика доповнила діалектику як науку про рух матерії, вийшовши на філософський рівень узагальнення [1: 13].

Оскільки саме філософія покликана забезпечити найбільш загальний погляд на світ, сформувати картину світу, остільки саме в її межах необхідно осмислити всі парадигмальні наслідки виникнення і формування теорії самоорганізації як нового наукового напрямку. Продуктивний розвиток синергетичної співпраці без комунікативних розривів, на думку В. Буданова, "можливий лише при поділі праці та розуміння місця і ролі кожного на міждисциплінарному ландшафті, який ще треба побудувати, і крім філософів тут допомогти нікому. Фактично, ми в реальній практиці зіткнулися з необхідністю глибокої філософської роботи з дослідження процесів вкорінення синергетики як ядра загальнонаукової картини світу" [2: 21].

Виокремимо деякі найважливіші характеристики і наслідки теорії самоорганізації як методу соціально-гуманітарного пізнання.

Досліджуючи суспільство, ми пізнаємо в кінцевому підсумку людину. Виникає ситуація, коли суб'єкт пізнання обертає на самого себе свої пізнавальні здібності та працює на межі своїх можливостей. Такого розмаїття видів соціальної та інтелектуальної діяльності, коли людина досліджує людину як надзвичайно складний феномен, немає в жодній тварини або групи тварин.

З одного боку, класичний науковий підхід вимагає поділу на суб'єкт і об'єкт пізнання, а з другого – тут ця межа розмивається, суб'єкт і об'єкт зливаються в єдине ціле. Однак, виокремивши суспільство як об'єкт, ми неминуче зіткнемося з неповнотою уявлення, коли суб'єкт є частиною суспільства, але не враховує себе як такого в своєму дослідженні. Вирішенням цієї проблеми стала постнекласична наукова парадигма, де "людина задає питання природі, природа відповідає, але відповідь тепер залежить і від властивостей об'єкта, і від способу запитування, і від здатності розуміння того, хто запитує. Тобто, в розгляд доводиться вводити культурно-історичний рівень суб'єкта, його психологічні, професійні та соціальні установки, які наука розглядала раніше як несумісні з критеріями об'єктивності та науковості. Тепер ми маємо справу з людиновимірними системами. У філософії та психології це, перш за все, діяльнісний підхід, герменевтика, філософія та методологія науки останньої третини ХХ століття" [2: 46]. Включення суб'єкта, тобто людини та її особистісно-ціннісних характеристик в процес пізнання і моделювання світу є яскравою рисою постнекласичної наукової парадигми.

Одним із принципів, який характеризує постнекласичну парадигму, є нелінійність. Саме завдяки принципу нелінійності стало можливим "примирити" фізику, що займається стаціонарними об'єктами, і біологічну теорію еволюції. Справа в тому, що фізики розглядали в основному ідеалізовані об'єкти і лінійні процеси в станах, близьких до гомеостазу, тобто до стійких рівноважних станів. Синергетична ж методологія, зокрема теорія самоорганізації, досліджує стан систем поза стійкістю, в станах перетворення структур, властивих гомеостазу. Системи в нерівноважних станах характеризуються непередбачуваністю поведінки, через непридатність ретроспективного аналізу для моделювання перспективної поведінки. В. Буданов слушно зазначає: "Люди будують прогнози, засвоюючи досвід, як правило, свідомо чи несвідомо, лінійно екстраполюючи (продовжуючи) в майбутнє те, що відбувається зараз або те, що було в найближчому минулому. Найчастіше очікування не виправдовуються – звідси й афоризм "історія вчить нас, що нічому не вчить", оскільки, історія, безумовно, нелінійний процес і її

уроки не зводяться до вироблення умовного рефлексу на те, що відбувається" [2: 54]. Детермінізм в таких системах замінюється на багатоваріантність сценаріїв розвитку ситуації.

Принцип нелінійності застосовується в складних системах, що перебувають у станах, далеких від гомеостазу, в зоні кризи. Синергетика вивчає такі системи та їх поведінку в кризових станах. І саме такими системами є людиновимірні системи, адже "людські відносини носять вкрай нелінійний характер, хоча б тому, що існують межі почуттів, емоцій, пристрастей, поблизу яких поведінка стає "неадекватною". Крім того, колективні дії не зводяться до простої суми індивідуальних незалежних дій. В цьому і полягає психологічна складність, нелінійність завдання підбору колективів фірм, кафедр, компаньйонів по бізнесу з професіоналів, що формально гарантують успіх. Нелінійне завжди і завдання прийняття рішення, вибору" [2: 55].

Постнекласичність та нелінійність логіки розвитку дозволяють сформулювати обмеження на застосування синергетики. Вони пов'язані з поняттям розвитку і станів (фаз) розвитку складних систем. Дисциплінарні дослідження придатні й необхідні, якщо ми розглядаємо систему в її стаціонарному стійкому режимі, як гомеостатичну, і мова не йде про її розвиток, зміну, якісні переходи. Що ж стосується вивчення суспільства як різновиду вищезазначеної системи, то тут цілком достатньо дисциплінарного підходу соціології з її методами опису свого об'єкту. Для дослідження суспільства в ширшому сенсі, з урахуванням його переходів від одного гомеостазу до іншого в процесі розвитку, врахування людини як суб'єкта діяльності та історичної особистості необхідний міждисциплінарний синергетичний підхід, осмислений на соціально-філософському рівні узагальнення. Саме синергетика досліджує розвиток системи в кризових умовах, далеких від стійких. Теорія самоорганізації розкриває механізми побудови нових структур системи, які можна позначити як фази зростання системи. Тому "методи синергетики надлишкові там, де немає розвитку системи" [2: 44].

Висновки. Отже, існує принципова несумісність синергетичного методу й об'єкта соціально-філософського пізнання – суспільства, оскільки синергетика виникла передусім серед природничих наук, основною мовою опису яких є математичний формалізм. Останній, спираючись на логіко-функціональні зв'язки, не може у повній мірі описати суспільство, що складається з людей, які здатні чинити алогічно. Проте наведений аргумент втрачає силу при розрізненні синергетики як об'єкту, де математичний формалізм застосовується, та синергетики як методу, що у своїх висновках досяг філософського рівня узагальнення і тому викладається на мові, специфічній для філософії, без застосування будь-якого формалізму.

Становлення синергетики як самостійного наукового напрямку актуалізувало питання її міждисциплінарності та універсальності, формування соціосинергетики та формулювання філософсько-методологічних принципів застосування теорії самоорганізації для опису суспільних процесів. Такими принципами є ідеї універсального еволюціонізму, системності, ноосфери та ідея про різні рівні руху матерії. Звернення до філософських ідей дозволяє уникнути вульгарного редуціонізму. Саме завдяки цим ідеям стало можливим говорити про методологічну функцію синергетики в соціогуманітарних науках. Завданням же соціальної філософії є опис самоорганізаційних процесів на соціальному рівні руху матерії, що є найбільш цілісним описом самоорганізації в суспільстві.

Синергетичний підхід у соціальній філософії дозволяє по-новому описувати соціальну реальність уже в межах постнекласики. Разом із тим, синергетика як міждисциплінарний підхід, що розширив на емпіричній основі уявлення філософії про розвиток, не може претендувати на роль універсального підходу, оскільки розглядає системи лише в одному із можливих станів – у стані становлення. Тому можна стверджувати про адекватність синергетичного методу досліджуваному об'єкту – суспільству – лише частково, за умови розгляду його як такого, що перебуває у стані розвитку, у фазі становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тузов В. В. Методи синергетики [Електронний ресурс] / В. В. Тузов // Библиосфера. – 2009. – № 4. – С. 8–14. – Режим доступу до ресурсу : <http://cyberleninka.ru/article/n/metody-sinergetiki>.
2. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / Владимир Григорьевич Буданов. – М. : Издательство ЛКИ, 2009. – 240 с. – (3). – (Синергетика в гуманитарных науках).
3. Болдачев А. Новации. Суждения в русле эволюционной парадигмы / Александр Болдачев. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 256 с.
4. Стёпин В. С. Теоретическое знание / В. С. Стёпин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
5. Алиев Ш. М. Роль междисциплинарного направления исследования в условиях устойчивого развития общества [Електронний ресурс] / Ш. М. Алиев // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Общественные и гуманитарные науки. – 2010. – № 3. – С. 1–6. – Режим доступу до ресурсу : <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-mezhdistsiplinarnogo-napravleniya-issledovaniya-v-usloviyah-ustoychivogo-razvitiya-oschestva>.
6. Аберкромби Н. Социологический словарь [Пер. с англ. И. Ясавеев] / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер. – М. : Экономика, 2004. – 624 с.

7. Павленок П. Д. Краткий словарь по социологии / П. Д. Павленок. – М. : Инфра-М, 2000. – 270 [1] с. – (Библиотека малых словарей "Инфра-М").

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Tuzov V. V. Metody sinergetiki [Methods of Synergetics] [Elektronnyi resurs] / V. V. Tuzov // Bibliosfera [Bibliosfera]. – 2009. – № 4. – S. 8–14. – Rezhym dostupu do resursu : <http://cyberleninka.ru/article/n/metody-sinergetiki>.
2. Budanov V. G. Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoi nauke i v obrazovanii [Methodology of Synergetics in Post-Non-Classical Science and Education] / Vladimir Grigorevich Budanov. – М. : Izdatelstvo LKI, 2009. – 240 s. – (3). – (Sinergetika v gumanitarnykh naukakh).
3. Boldachev A. Novatsii. Suzhdeniia v rusle evoliutsionnoi paradigmy [Novations. Judgments in the Vein of the Evolutionary Paradigm] / Aleksandr Boldachev. – Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2007. – 256 s.
4. Stiopin V. S. Teoreticheskoe znanie [Theoretical Knowledge] / V. S. Stiopin. – М. : Progress-Traditsiya, 2000. – 744 s.
5. Aliev Sh. M. Rol' mezhdistsiplinarnogo napravleniia issledovaniia v usloviakh ustoichivogo razvitiia obschestva [The Role of the Interdisciplinary Direction of Research in Conditions of Sustainable Development of Society] [Elektronnyi resurs] / Sh. M. Aliev // Izvestiia Dagestanskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Obschestvennye i gumanitarnye nauki [Bulletin of Dagestan State Pedagogical University. Social and Liberal Arts]. – 2010. – № 3. – S. 1–6. – Rezhym dostupu do resursu : <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-mezhdistsiplinarnogo-napravleniya-issledovaniya-v-usloviyah-ustoychivogo-razvitiya-oschestva>.
6. Aberkrombi N. Sotsiologicheskii slovar' [Dictionary of Sociology] [Per. s angl. I. Yasaveev] / N. Aberkrombi, S. Hill, B. S. Ternier. – М. : Ekonomika, 2004. – 624 s.
7. Pavlenok P. D. Kratkii slovar' po sotsiologii [A Brief Dictionary of Sociology] / P. D. Pavlenok. – М. : Infra-M, 2000. – 270 [1] s. – (Biblioteka malykh slovari "Infra-M").

Karalash Yu. I. Синергетика как метод социально-философского познания.

В статье рассматриваются особенности применения синергетики в социально-философском дискурсе, приводятся аргументы о возможности и адекватности такого применения, а также осмысливается проблема универсальности синергетического подхода. В частности, рассматриваются идеи универсального эволюционизма, системности, ноосферы и идея разных уровней движения материи как философско-методологическое основание синергетического подхода в социальной философии.

Ключевые слова: синергетика, теория самоорганизации, общество, метод, социальная философия.

Karalash Ju. I. Synergetic as a Method of Social and Philosophical Cognition.

Synergetic has arisen within the natural sciences as an interdisciplinary area of the research set out a formalized language. Subsequently, there were attempts to use synergetic methodology in social studies and humanities, which, however, have the qualitative difference and specificity. Among researchers there was a discussion about the correctness and adequacy of using a synergistic approach to objects of inaccurate sciences.

This problem is added synergetic incomplete as science, sharp criticism for its use in social studies and humanities and even is trying to present it as a universal theory. This is reflected in national and international publications on the subject.

In addition to analysis, synthesis and comparison, the theoretical and methodological basis of Article is systematic and activity theories. From the standpoint of the activity theory is considered the basic concept of synergetic – self-organization. This concept is explored with the category of social activities as one of the types of the motion of matter – social. The article deals the idea of universal evolutionism, systematic, noosphere as a justification for synergetic approach in social philosophy.

As a result, it concludes about the philosophical level of generalization of synergetic approach. This was done through a significant contribution to the philosophical understanding of motion and development. The concept of self-organization introduced the clarification into the scientific picture of the world and in philosophy, made it possible to explain the many processes of diverse nature. However, synergetic approach has its limitations and is not universal, touching only processes in objects that are in the phase of development. Also it will be incorrect using in inaccurate sciences nonspecific for their object the mathematical formalization. So synergetic approach is a kind of qualitative method of social philosophy is suitable to study the self-organizational processes in developing system – society.

Key words: synergetic, theory of self-organization, society, method, social philosophy.